

Türk Lehçeleri Grameri,
Editör: Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun,
Akçağ Yayınları / 886, I. Baskı, Ankara 2007 1340 S.,
ISBN 978-975-338-885-6

Leylâ Karahan*

Sovyetler Birliđinin dağılması, geçen yüzyılın dünya siyaseti bakımından belki de en önemli olayıydı. Bu dağılış en çok da Türk dünyasının, dolayısıyla Türk dilinin kaderini etkiledi. Siyasî şartların 20. yüzyıl başlarında Türkiye ile diğer Türk toplulukları arasına koyduğu engeller bu olayla birlikte büyük ölçüde ortadan kalktı. Ancak son yüz yılda oluşın 20 yazı dili ve kullanılan farklı alfabeler, anlaşmayı zorlaştırıyordu. O hâlde en kısa zamanda bu alfabeler ve bu lehçeler öğrenilmeliydi. Peki Türkiye buna hazır mıydı? “*Hazır olmak o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lâzımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevî köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür. İnanç bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğu tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz.*” diyordu Atatürk. Bu düşünceler hayata geçirilmiş miydi? Meselâ Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek Türkçelerini bilen uzmanlar yetiştirilmiş miydi? Bu lehçelerin gramer ve sözlükleri hazırlanmış mıydı?

Aydınlarımızın Türk dünyasına ve Türk lehçelerine olan ilgisinin yeni olmadığını hatırlayalım. Özellikle geçen yüzyılın ilk yarısı, bu ilginin yoğun olduğu bir dönemdir. Bu dönemin bilimsel ve kültürel alışmaları, Türk aydınının o yıllarda Türk dünyasında olup bitenlerden, Türk lehçeleriyle ilgili yapılan çalışmalardan, hazırlanan sözlük ve gramerlerden haberdar olduğunu gösteriyor. Meselâ Radloff’un 1893-1911 yılları arasında hazırladığı *Türk Lehçeleri Lügati*’ni, Böhtling’in 1851 yılında yazdığı *Yakut Dili Grameri*’ni, Pekarsky’nin Yakut Dili Sözlüğünü (1907-1930), Ařmarin’in Çuvaş Gramerini (1898), Paasonen’in *Çuvaş Sözlüğü*’nü (1908), Verbitsky’nin *Altay-Aladağ Lehçeleri Lügati*’ni (1884), Kanayef’in *Altay Dili Grameri*’ni (1931), Abdülkayyum Nasırı’nin *Lehçe-i Tatari*’sini (1895-1896), Castren’in *Koybal ve Karagas Dili* (1857) ve Bekir obanzade’nin *Türk-Tatar Lisaniyatına Medhal* adlı eserlerini (1924) aydınlarımız bilmekte ve çalışmalarında bu eserlerden faydalanmaktadır. Hüseyin Kâzım Kadri’nin ilk cildi 1927’de çıkan ve içinde Uygur, Çağatay,

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eđitimi, Teknikokullar/ANKARA
leylakarahan@yahoo.com

Kazan, Altay, Çuvaş, Yakut, Azerbaycan, Kırgız vb. lehçelerden örneklerin bulunduğu *Büyük Türk Lügati*, dönemin Türk lehçelerine olan ilgisinin önemli bir göstergesidir. Bu kitap, *Baykal ötesindeki Yakut Türklerinin dil ve kültürlerini bile ihmal etmiyoruz* diyen Atatürk'ün notlar alarak okuduğu kitaplardan biridir.

Atatürk dönemi Dil Kurultaylarının ana konularından biri, Türk lehçeleridir. 1934 ve 1936 yılında yapılan II. ve III. Dil Kurultayı kayıtlarından Türk lehçeleri sözlüğü ile karşılaştırmalı Türk lehçeleri grameri için hazırlıkların başladığını öğreniyoruz. Özellikle III. Kurultay'da sözlük ve gramer çalışmaları hızlanmış, Türk lehçeleri sözlüğü için Yakut, Çuvaş, Altay, Kırgız, Kazak vb. lehçelerden malzeme toplanmasına, Türk lehçelerinin önce ayrı ayrı gramerlerinin yazılmasına, daha sonra da bunların yardımıyla karşılaştırmalı bir lehçeler grameri hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda Pekarsky'nin Yakut Dili Sözlüğü tercüme edilmiş ve 1.cildi 1945'te yayımlanmıştır. Verbitsky'nin *Altay-Aladağ Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nün yarından fazlası tercüme ettirilmiş, Paasonen'in *Çuvaş Sözlüğü* (1950), Yudahin'in *Kırgız Sözlüğü* (1945-1948) yayımlanmıştır. Tercüme edildiği halde basılmamış eserler de vardır. Ahmet Cevat Emre'nin 1949'da yayımlanan *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri* adlı eseri bu çalışmaların ışığında ortaya çıkmıştır. 1959'da yayımlanan ve içinde Türk lehçeleri gramerlerinin yer aldığı *Fundamenta* da Türkiye'deki çalışmalara kaynaklık etmiş önemli bir eserdir. Türk Dünyası El Kitabı'ndaki bazı bölümler, Saadet Çağatay'ın *Türk Lehçeleri Örnekleri-II* kitabı, ayrıntılı olmasa da Türkiye'de Türk lehçelerini konu alan dikkate değer çalışmalardır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Türkiye'de Türk dünyasına yönelik bilimsel, kültürel faaliyetler ve tabii ki bu çerçevede yayın faaliyetleri de hız kazandı. Üniversitelerde ve diğer kurumlarda Türk lehçeleriyle ilgili bilimsel çalışmalar arttı. Bu dönemin ilk sözlük çalışması, Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan "*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*" (1992) adlı eserdir. Bunu daha sonra başka sözlük ve gramerler takip etti. Yayımlanan eserler arasında tek bir lehçeye ait olan sözlük ve gramerlerin yanında birçok lehçeyi içine alan gramerler de bulunmaktadır. Bu eserlerin hepsinin Türk lehçelerini tanımada, öğrenmede ciddi katkıları olmuştur.

1994 yılında Türk Dil Kurumunda Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun'un başkanlığındaki bir proje çerçevesinde hazırlanmasına başlanan ve ilk cildi 2006 yılında yayımlanan "*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I-Fiil*" de 20 yazı dilindeki fiil çekimlerinin incelendiği kapsamlı bir eserdir.

Türk lehçelerinin toplu olarak gramerlerinin ele alındığı son eser, Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun'un editörlüğünü yaptığı "*Türk Lehçeleri Grameri*"dir. Türk lehçeleri ile ilgili en yeni eser olması dolayısıyla eserin özellikleri üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durmak istiyorum.

2007 yılında Akçağ yayınları arasından çıkan “*Türk Lehçeleri Grameri*”, 20 yazı dilinin gramerlerinin ve bu yazı dillerinden örnek metinlerin yer aldığı hacimli bir eserdir. Kitaptaki her yazı dili, o lehçenin uzmanı tarafından hazırlanmıştır ki bu, eseri benzerlerinden farklı kılan en önemli özelliktir. Böyle bir eserin hazırlanabilmesi için elbette önce konuyla ilgili uzmanların yetişmesi gerekiyordu. Son 20 yıldan beri üniversitelerde Türk lehçeleri üzerine yapılmakta olan lisans ve lisans üstü eğitim programları sayesinde, Türk dünyası edebiyatını, Türk lehçelerini çok iyi bilen uzmanlar yetişti. Bunların bir kısmı, lehçeleri bizzat yerinde inceleyerek öğrendi, gramerini ve sözlüğünü hazırladı. *Türk Lehçeleri Grameri*, işte bu uzmanların eseridir.

Kitapta sırasıyla şu 20 yazı dilinin gramerleri bulunmaktadır:

Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kırım Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi, Tuva Türkçesi, Saha Türkçesi, Çuvaş Türkçesi.

Kitabın *Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi* bölümleri, Dr. Yavuz Kartallıoğlu ve Hüseyin Yıldırım tarafından hazırlandı. *Gagavuz Türkçesi* bölümünü yazan Dr. Nevzat Özkan’ın 1996’da Gagavuz Türkçesi Grameri adlı bir eseri yayımlanmıştı. *Türkmen Türkçesi* bölümünü yazan Dr. Mehmet Kara, Türkmen şairi Ata Atacanov’un şiirleri üzerine bir doktora çalışması yaptı, ayrıca Türkmen Türkçesiyle ilgili kitap ve makaleler yayımladı. *Özbek Türkçesi* bölümü, Uygur ve Özbek Türkçesi üzerine bir doktora çalışması yapan ve aynı konularla ilgili başka yayınları da bulunan Dr. Rıdvan Öztürk tarafından yazıldı. *Yeni Uygur Türkçesi ve Başkurt Türkçesi* bölümlerini, bu konularda yüksek lisans ve doktora çalışması yapan Dr. Habibe Yazıcı Ersoy, *Kazak Türkçesi* bölümünü “Kazak Türkçesi Barköl Ağzı” ve “Mağcan Cumabayef Ölenderi” adlı eserlerin yazarı Dr. Ferhat Tamir, *Kırgız Türkçesi* bölümünü aynı konuda bir gramer de hazırlamış bulunan Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel, *Karakalpak Türkçesi* bölümünü “Karakalpak Türkleri Edebiyatı” ve “Karakalpak Türkçesi Grameri” adlı eserlerin sahibi Dr. Ceyhun Vedat Uygur, *Nogay Türkçesi* bölümünü bu konuda yüksek lisans ve doktora çalışması yapan Dr. Dilek Ergönenç Akbaba yazdı. *Tatar Türkçesi* bölümünü yazan Dr. Mustafa Öner, bir İdil-Ural Türkleri dil ve edebiyatları uzmanıdır. *Kırım Türkçesi* bölümünü hazırlayan ve bu lehçe ile ilgili bir de gramer yazan Dr. Zühal Yüksel’in çalışmaları daha çok Kırım Türkçesi ve Kırım edebiyatı üzerine yoğunlaşmıştır. Kitabın *Karaçay-Malkar Türkçesi* bölümünün yazarı Dr. Ufuk Tavkul’un ayrıca, Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü adlı bir eseri de bulunuyor. *Kumuk Türkçesi* bölümü, Türkiye Kumukları ağzı üzerine bir yüksek lisans çalışması yapan Dr. Çetin Pekacar tarafından yazıldı. Altay Türkçesini bizzat yerinde öğrenerek malzeme toplayan ve

“Altay Türkçesinde Fiil” ve “Altay Türkçesi Ağızları” adlı yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlayan Dr. Figen Güner, kitabın *Altay Türkçesi* bölümünü yazdı. *Tuva* ve *Hakas Türkçesi* bölümlerinin yazarı Dr. Ekrem Arıkoğlu’nun doktora tezi, “Hakas ve Tuva Türkçesinde Fiil”dir. Arıkoğlu, her iki lehçenin sözlüklerini de yayımlamıştır. Kitaptaki *Saha Türkçesi* bölümünün yazarı, “Yakut Türkçesinde Fiil” başlıklı bir doktora tezi hazırlayan, ayrıca bu lehçe ile ilgili bir de gramer çalışması bulunan Dr. Fatih Kirişçioğlu’dur. Kitabın son bölümü olan *Çuvaş Türkçesi*, Dr. Feyzi Ersoy tarafından yazıldı. Yüksek lisans tezinde Çuvaş Türkçesindeki isimler üzerine çalışan Dr. Ersoy’un “Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça” adlı doktora tezi de yine Çuvaşça ile ilgilidir.

Türk Lehçeleri Grameri, 1340 sayfalık ve tek ciltlik hacimli bir eser. Giriş bölümünde Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun’un hazırladığı Türkiye Türkolojisi ve Türkiye’deki Türk lehçeleri çalışmaları hakkında geniş bir değerlendirme yazısı bulunuyor. Buna Türkiye’deki Türkoloji’nin küçük bir tarihi de demek mümkün. Değerlendirme, Türkoloji çalışmalarının Türkiye’de hız kazandığı 20. yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Dil bilimi, ağız araştırmaları, tarihî ve çağdaş sözlükler, gramerler, çeşitli dönemlere ait eserler ve özellikle bugünkü Türk lehçeleri üzerinde yapılan çalışmalar bu bölümde değerlendiriliyor. Bu bölüm, Türkoloji ile ilgili son derece yararlı bir başvuru kaynağı.

Kitabın asıl bölümleri Oğuz grubu yazı dilleriyle başlıyor. Bunları Karluk, Kıpçak grubu ve diğer yazı dilleri takip ediyor. Her yazı dili ile ilgili bölüm başlarında çok kısa bilgiler var. Meselâ, o yazı dilini kullanan toplulukların tarihi, edebiyatı, alfabelerinin özelliklerinden kısaca bahsediliyor. Daha sonra yazı dilinin ses ve şekil özellikleri örneklerle ayrıntılı olarak anlatılıyor. Bazı bilgiler tablolarla desteklenmiş. Her bölümde ayrıca o yazı dilini temsil eden örnek metinler -aktarmaları ile birlikte- yer alıyor. Bölümlerin sonuna da küçük birer kaynaklar listesi eklenmiş. Plan bakımından bölümler birbiriyle uyumlu. Bu durum, eseri anlamayı, esere nüfuz etmeyi de kolaylaştırıyor. Her eserde olduğu gibi bu eserde de eksik ve hatalar olabilir. Bunlar muhakkak ki zaman içinde telâfi edilecek, yeni araştırmaların sonuçları daha sonra kitaba aksettirilecektir.

Bu eser, Türk yazı dilleri hakkında ana hatlarıyla bilgi edinmek, hatta yazı dilleri arasında bir karşılaştırma yapmak için kullanabileceğimiz çok önemli bir kaynak. En az 15-20 yıllık bir birikimin ürünü olan bu eseri hazırlayan değerli araştırmacıları kutluyorum.